

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ШАВІНІНА Лариса Володимирівна

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ
ПІЗНАВАЛЬНОГО ДОСВІДУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО
ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ**

**Спеціальність 19.00.01 — Загальна психологія.
Історія психології**

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИСЕРТАЦІЇ НА ЗДОБУТТЯ ВЧЕНОГО СТУПЕНЯ
КАНДИДАТА ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК**

КИЇВ — 1993

Робота виконана в Інституті п

Науковий керівник — доктор психологічних наук,
професор *М. О. Холодна*

Офіційні опоненти — доктор психологічних наук,
професор *Н. С. Лейтес*

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
В. М. Титов

Ведуча установа — Харківський університет

Захист дисертації відбудеться 28 червня 1993 року об 11.00 годині
на засіданні спеціалізованої ради К 113.04.01 в Інституті психології АПН
України за адресою: 252033, м. Київ — 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотечі Інституту Психології
АПН України.

Автореферат розіслано « _____ » _____ 1993 р.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АПН України

Вчений секретар
спеціалізованої ради

М. І. АЛЕКСЕЄВА

Актуальність дослідження. Проблематика інтелектуальної обдарованості завжди була досить актуальною, оскільки розквіт будь-якого суспільства залежить від наявності в ньому обдарованих особистостей, чиї відкриття змінюють життя людства і сприяють прогресу цивілізації в цілому. У сучасному світі, як ніколи раніше, рівень прогресу суспільства визначається наявністю інтелектуальної еліти (головному носію інтелектуальної обдарованості) в найрізноманітніших сферах життєдіяльності.

Зростання ролі інтелектуально обдарованих людей у розв'язанні так званих глобальних проблем (проблема термоядерної війни, голоду, катастрофічний стан екології та інші), які ставлять нові вимоги навіть до високорозвиненого інтелекту, стимулює дослідження у даній галузі психології.

Реалізація потенціалу інтелектуально обдарованості має також велике значення і в житті кожної людини у зв'язку з забезпеченням завдяки цьому можливості "адійснити себе". Адже максимальну користь людству приносить "потрібна людина, на потрібному місці, в потрібний час", якими і є інтелектуально обдаровані люди.

Особливого значення набуває дослідження інтелектуально обдарованості в умовах побудови нової української держави, яка потребує максимальної реалізації інтелектуального потенціалу нації.

На цей час у галузі психологічних досліджень інтелектуально обдарованості накопичено значний матеріал. Аналіз його показує переважну орієнтацію дослідників на ототожнення інтелектуально обдарованості з будь-яким одним з її аспектів: високими показниками IQ (Ch. Spearman, L. Terman, L. Hollingworth та ін.), креативністю (E. F. Torrance, J. Gowan, F. Barron та ін.), різними особистісними особливостями інтелектуально обдарованих людей (Н. С. Лейтес, Д. Б. Вогоявленська, В. В. Рибалко, О. Г. Ковальов, В. М. Масищев, В. С. Юркевич, Л. В. Ермолаєва-Томіна, Е. Л. Яковлева, М. MacCinnon, C. Teylor, J. Renzulli та ін.), успішністю діяльності (О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, В. А. Крутецький, Ю. З. Гільбух, В. А. Моляко, О. М. Матюшкін,

В. Д. Шадріков та ін.). Крім того, ряд дослідників зосереджує увагу не на вивченні суті інтелектуальної обдарованості, а на розвитку інтелектуально обдарованих дітей (J. Stanley, C. Benbow та ін.). Однак, слід визнати, що наявні теоретичні та емпіричні дослідження недостатні для з'ясування психологічної основи проявів інтелектуальної обдарованості, які, без сумніву, пов'язані і з високими показниками IQ, і зі здатністю породжувати нові ідеї, і з своєрідністю особистісних якостей, і з високою успішністю діяльності в цілому. Таким чином, питання щодо психологічної природи інтелектуальної обдарованості залишається фактично відкритим. Актуальність проблеми і недостатність її розробленості послужили основою для вибору теми дисертації.

Об'єктом даного дослідження є інтелектуальна обдарованість.

Предмет дослідження становлять особливості організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості.

Відповідно, **мета** дослідження полягала у розкритті специфіки організації індивідуального пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості.

Основна **гіпотеза** дослідження: інтелектуальна обдарованість, що виявляє себе в екстраординарних досягненнях особистості, пов'язана із своєрідністю організації індивідуального пізнавального досвіду і виявляється у специфічному типі репрезентації навколишньої дійсності, тобто особливостях її сприймання, розуміння та інтерпретації. Сутність інтелектуальної обдарованості полягає у здатності суб'єкта будувати унікальну індивідуальну "картину світу".

Для досягнення мети дослідження та перевірки гіпотези було поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати основні підходи у дослідженні інтелектуальної обдарованості.

2. Виявити своєрідність індивідуального пізнавального досвіду у випадку "реалізованої" екстраординарної інтелектуально обдарованої особистості.

3. Експериментально дослідити специфіку організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованих старшокласників і старшокласників, які неідентифіковані як обдаровані.

4. Проаналізувати індивідуальні випадки екстраординарної інтелектуальної обдарованості у процесі її становлення.

У експерименті брали участь 73 школяра (старшокласники спеціалізованої фізико-математичної школи та учні загальноосвітньої середньої школи).

Методологічну основу дослідження становили науково-психологічні уявлення про природу інтелектуальної обдарованості, які розроблюються в рамках суб'єктного підходу (К. О. Абульханова-Славська, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, М. О. Холодна, J. S. Renzulli, E. P. Torrance та ін.); про роль своєрідності індивідуального пізнавального досвіду як психологічної основи екстраординарних інтелектуальних досягнень (М. О. Холодна, Н. Gruber, J. Walters and H. Gardner та ін.).

Для розв'язання поставлених завдань було вастосовано такі **методи**: аналіз окремих випадків (case-study метод), експериментально-діагностичний метод, інтерв'ю. Для обробки одержаних даних використовувались кореляційний та факторний аналіз (виділення спільностей методом множинної кореляції, метод головних факторів, обертання ВАРІМАКС).

Наукова новизна полягає у вивченні інтелектуальної обдарованості в контексті своєрідності організації індивідуального пізнавального досвіду, який розглядається як психологічна основа екстраординарних інтелектуальних досягнень; розкритті особливостей пізнавального досвіду обдарованої особистості, яка вже реалізувала себе, і такої, що знаходиться в процесі становлення; у розробці і модифікації нових методичних процедур для діагностики інтелектуальної обдарованості.

Теоретичне значення роботи полягає в систематизації існуючих психологічних поглядів на природу інтелектуальної обдарованості, а також в поглибленні уявлень про психологічні механізми екстраординарної інтелектуальної діяльності в результаті аналізу своєрідності індивідуального пізнавального досвіду суб'єкта. Проведене дослідження дало можливість уточнити характеристики інтелектуально обдарованої особистості, а також сформулювати вимоги до процедур діагностики інтелектуальної обдарованості.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання у психологічній діагностиці характерних проявів пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості як основи

створення різного роду ідентифікаційного інструментарію.

Надійність і валідність отриманих даних забезпечувалась реалізацією сучасних підходів (як вітчизняних, так і зарубіжних) до вивчення інтелектуальної обдарованості, організацією експериментально-психологічного дослідження її проявів у відповідності до розробленої моделі інтелектуальної обдарованості (М. О. Холодна, 1993), репрезентативністю виборки (у тому числі аналіз індивідуальних випадків екстраординарної інтелектуальної обдарованості), використанням методів математичної статистики.

Положення, які виносяться на захист:

1. Інтелектуальна обдарованість у її проявах і механізмах є результатом своєрідності організації індивідуального пізнавального досвіду особистості, пов'язаних з різними типами репрезентації (індивідуальна розумова "картина світу").

2. Своєрідність пізнавального досвіду інтелектуально обдарованих індивідів виявляється у специфічних особливостях репрезентації світу (переважання категоріальної спрямованості пізнавального відображення); диференційованості образів майбутнього; в адатності будувати більш складний семантичний контекст за рахунок співвіднесення віддалених одне від одного понять; у сформованості механізму інтелектуального контролю а переважанням рефлексивного стилю пізнавальної діяльності.

3. Існують певні єдині особливості організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості (у випадках реалізованої та тієї, що перебуває в процесі становлення), які полягають у своєрідності об'єктивованої, категоріальної, розгорнутої в майбутнє індивідуальної "картини світу".

Апробація роботи. Основні матеріали дослідження були представлені та обговорені: на Міжнародних Костюківських читаннях (Київ, 1992), на засіданнях науково-дослідної групи "Психологічні механізми інтелектуальної обдарованості" (Київ, 1992, 1993) та лабораторії "Психологія креативності" (Київ, 1993).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури, який містить 120 найменувань, додатку. Дисертацію викладено на 145 сторінках машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність проблеми, виділено об'єкт та предмет дослідження, визначено його мету, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито методологічну основу дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, представлені положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію роботи.

Перший розділ - "Проблематика інтелектуальної обдарованості у вітчизняній та зарубіжній літературі" - присвячено теоретичному аналізу основних підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості.

Найбільш традиційним в дослідженні інтелектуальної обдарованості є підхід через вимірювання коефіцієнту інтелекту, або психометричний підхід. Проте коефіцієнт інтелекту виявляє не стільки реальні інтелектуальні можливості людини, скільки рівень його соціалізованості (К. М. Гуревич, 1983). Отже, психометричний підхід у його традиційному виразі (отождоження інтелектуальної обдарованості з високими показниками IQ) не дозволяє надійно ідентифікувати прояви інтелектуальної обдарованості. Проте він послужив "стартовим" майданчиком для плідних досліджень у галузі інтелектуальної обдарованості. Наприклад, R. Sternberg, розпочавши свої дослідження в рамках тестологічної парадигми, поступово прийшов до концепції інтелектуальної обдарованості, у якій межі поняття "інтелект" були значно розширені за рахунок аналізу процесів у сфері "внутрішнього" та "зовнішнього" досвіду суб'єкта (Sternberg, 1986).

У креативному підході обдарованість трактується з точки зору творчих здібностей людини. І хоча креативність розуміється дослідниками дещо по-різному, але сумарна дефініція може бути такою: це здатність людини створювати нове, оригінальне. Визначення обдарованості через креативність правомірне в тому розумінні, що остання дійсно передбачає створення чогось принципово нового. Проте, воно не вичерпує суті інтелектуальної обдарованості, бо, по-перше, креативність - це тільки одна із складових частин інтелектуальної обдарованості,

і, по-друге, залишається нез'ясованою сама природа (механізми) креативності, а також її роль у структурі проявів інтелектуальної обдарованості.

Особистісний підхід, в якому представлені характерологічні, емоційні, мотиваційні, комунікативні якості особистості обдарованих людей, показав, що унікальність особистості інтелектуально обдарованих людей - факт безперечний. Але опис інтелектуальної обдарованості через перелік певних особистісних якостей не є продуктивним, оскільки не зрозуміло, чи особливості особистості зумовлюють творчі можливості людини, чи, навпаки, високий рівень інтелектуальної зрілості веде до специфічної перебудови особистісної організації суб'єкта діяльності.

Інструментальний підхід у вивченні цієї проблеми цілком зосереджений на відборі та розвитку інтелектуально обдарованих дітей. Проте, створення сприятливих умов розвитку при ігноруванні внутрішнього суб'єктивного плану діяльності дитини не гарантує актуалізації потенціалу інтелектуальної обдарованості, оскільки не визначені психологічні адресати подібних навчальних впливів.

Представники діяльнісного підходу у вивченні обдарованості основну увагу зосереджують на проблемі психологічних механізмів успішності діяльності: вивчають здібності з точки зору таких характеристик діяльності як результативність, індивідуальні особливості способів діяльності тощо. Проте, в нашого погляду, для розуміння механізмів інтелектуальної обдарованості важливе значення мають не стільки характеристики діяльності, скільки особливості організації досвіду суб'єкта діяльності, тому що ті чи інші параметри діяльності є похідними відносно психологічних ресурсів особистості.

Аналіз існуючих підходів у вивченні інтелектуальної обдарованості показав, що наявні дослідження не дозволяють з'ясувати психологічну основу проявів інтелектуальної обдарованості, хоча остання, без сумніву, виявляється як у високих показниках IQ, так і в здатності породжувати оригінальні ідеї, у своєрідності особистісної сфери, а також в успішності діяльності в цілому. Отже, питання про природу інтелектуальної обдарованості залишається відкритим.

Один з можливих виходів в такої ситуації полягає у певному

синтезі вищенаведених підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості. Ідея комплексної природи інтелектуальної обдарованості представлена у формі визнання її багатоскладової суті, яка включає загальні та спеціальні здібності, мотиваційні, моральні якості особистості, вплив соціуму тощо (J. Renzulli, J. Feldhusen, A. Tannenbaum). Але і цей напрямок досліджень інтелектуальної обдарованості не розв'язує проблеми її психологічної основи, тому що його представники, справедливо відзначаючи комплексну сутність обдарованості, вводять останню лише до поєднання її окремих складових.

Іншим виходом із зазначеної ситуації може бути спрямування досліджень на пошук та аналіз ключового феномену, який виступає психологічною основою проявів інтелектуальної обдарованості.

У даному дослідженні керівним було сформульоване Л. М. Веккером положення про те, що в'ясування природи будь-якого психічного явища передбачає необхідність його вивчення як в погляді сукупності його психічних властивостей (проявів відповідної психічної активності у тих чи інших конкретних умовах), так і в погляді характеристик психічного носія (або ієрархії психічних носіїв) цих властивостей (Веккер Л. М., 1983). Як показав аналіз існуючих підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості, всі вони так чи інакше виходять на поняття суб'єктивного досвіду людини. Це дозволило сформулювати припущення, що саме особливості організації індивідуального досвіду особистості (насамперед досвіду її пізнавальної взаємодії в світом) виступають як психологічна основа інтелектуальної обдарованості.

В свою чергу, існуючі роботи з проблематики суб'єктивного досвіду показують, що одним з базових феноменів інтелектуального життя людини та його досвіду в цілому є тип репрезентації, тобто як людина бачить, розуміє та інтерпретує навколишню дійсність (О. Ю. Артемьева, 1990; Д. М. Завалишина, 1985; О. М. Леонтьев, 1983; В. В. Петухов, 1984; М. О. Холодна, 1990, 1993; Дж. Брунер, 1971; У. Найсер, 1981; В. П. Ефромсон, 1990; Н. Gruber, 1984, 1986; Н. Gardner, J. Walters, 1986; А. Poe, 1952, 1961; D. Simonton, 1978; Н. Zuckerman, 1988). Оскільки основна функція інтелекту полягає в побудові адекватних репрезентацій навколишньої дійсності, то доцільно трактувати інтелектуальну

обдарованість з позицій своєрідності організації пізнавального досвіду, який виявляється у специфічних типах репрезентацій. Отже, відмітна характеристика інтелектуальної обдарованості полягає у можливості обдарованої людини по-іншому бачити, розуміти та інтерпретувати навколишню дійсність.

Теоретична передумова даного дослідження полягала у тому, що інтелектуальна обдарованість (талановитість), яка виявляє себе в екстраординарних інтелектуальних досягненнях особистості у тій чи іншій сфері реальної діяльності, в основі своїй має специфічні форми розвитку та реорганізації індивідуального суб'єктивного досвіду, головним чином - досвіду пізнавальної взаємодії з навколишньою дійсністю (Холодна М. О., 1993).

Намагаючись подолати відмічені вище недоліки розглянутих підходів до вивчення інтелектуальної обдарованості та наблизитись до розуміння саме психологічних її механізмів, дане дослідження було спрямовано на виявлення тих психологічних якостей інтелектуально обдарованих людей, які максимально з'ясовували б своєрідність організації індивідуального пізнавального досвіду.

Виходячи з цього в роботі обґрунтовано методичний апарат дослідження інтелектуальної обдарованості. З погляду визначених у дослідженні завдань доцільним було використання case-study методу - тобто поглибленого вивчення індивідуальних випадків інтелектуальної обдарованості (від англ. слова "case" - випадок, "study" - вивчати).

Відбір дослідницьких процедур для вивчення різних типів репрезентацій, які притаманні інтелектуально обдарованій особистості, базувався на положенні О. М. Леонтьєва про образ світу та необхідність його вивчення (О. М. Леонтьєв, 1983). Було також реалізовано ідею К. Оатлі про те, що психологічне вивчення репрезентування передбачає дослідження ментального контексту, що породжується самим суб'єктом (Oatley K., 1978).

У **другому розділі** - "Специфіка пізнавального досвіду В. І. Вернадського" - аналізуються основні підходи до вивчення інтелектуальної обдарованості видатних вчених (літературно-художній, науково-історикографічний, психологічний), а також описуються особливості пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості у його найбільш "зрілому" виявленні на

прикладі видатного вченого - природодослідника В. І. Вернадського (за допомогою case-study методу). Отже, було вивчено "реалізовану" інтелектуальну обдарованість, що здійснилась і факт існування якої не викликає сумніву, оскільки вона зафіксована в екстраординарних наукових досягненнях.

Встановлено, що унікальність пізнавального досвіду у випадку "реалізованої" інтелектуальної обдарованості (на прикладі В. І. Вернадського) полягає в наявності таких особливостей:

1) переважання пізнавального максимально об'єктивованого відображення дійсності (феномен "об'єктивації" має місце тоді, коли пізнання людини виходить в "надособистісний світ" (А. Ейнштейн), де пануючими є проблеми Всесвіту і мислення сконцентроване на аналізі подій дійсності. В протилежність їй "суб'єктивація" характеризується сконцентрованістю пізнання на проблемах особистісного "Я" і породжується логікою суб'єкта) що виявляється у постановці "загальних питань"; пізнанні закономірностей; інтересу до істини; "реалізм" наукового світогляду;

2) переважання синтетичності мислення, що виявляється в орієнтації на виділення загальних категоріальних основ у досліджуваних предметних областях; міждисциплінарних узагальненнях; мисленому охопленні рівнорідних явищ всесвіту; схильності до формулювання гранично загальних принципів буття;

3) яскраво виражена критичність мислення у двох її спрямуваннях: як відносно світу (інтелектуальне почуття сумніву), так і відносно себе (самокритичність);

4) яскраво виражена здатність до визначення для себе найбільш перспективного та продуктивного шляху в науці, і наявність наукових передбачень, що стосуються максимально широкого спектру явищ дійсності;

5) Орієнтація на пошук адекватних мовних форм для висловлювання образних вражень та переживань;

6) Сильна пізнавальна мотивація, доведена до рівня життєвозначащої потреби; прагнення до інтелектуальної свободи;

7) Тривалість та систематичність розумової роботи;

8) Максимально широкий діапазон пізнавальних інтересів;

9) Специфічні інтелектуальні інтенції, які включають прагнення до гармонії; розуміння роботи "Думки" (В. І. Вернадський) як найвищої цінності; почуття "віри"; почуття "вічного"; праг-

нення до "бесконечного"; прагнення до ясності (як прояв "почуття необхідності").

Звичайно, нам вдалося описати не всі особливості пізнавального досвіду В. І. Вернадського, але, все-таки, були отримані деякі характеристики його образу світу (типу репрезентації), які включають об'єктивоване, синтетичне, критичне, інтенціональне (від слова "інтенція") бачення та розуміння того, що відбувається.

На основі аналізу біографічних матеріалів як додаткові фактори, що посередньо пояснюють унікальність пізнавального досвіду В. І. Вернадського, були виділені такі: (1) наявність явища "кристалізації досвіду" під впливом значущого "іншого"; (2) "імпресінгові" враження, які "запустили" реорганізацію досвіду; (3) інтенсивність нетрадиційних каналів спілкування.

У **третьому розділі** - "Порівняльне експериментально-психологічне дослідження індивідуального пізнавального досвіду обдарованих старшокласників та старшокласників, які неідентифіковані як обдаровані" - викладено та обґрунтовано програму дослідження, описані використані методичні процедури та емпіричні показники, на основі яких були зроблені висновки про відмінності пізнавального досвіду двох груп досліджуваних, проаналізовано психологічний зміст цих відмінностей, узагальнено одержані результати.

Для виявлення специфіки репрезентації світу в цілому (тобто змісту його подій) використовувалась методика "Ідеальний комп'ютер" (М. О. Холодна, 1989).

Матеріал аналізувався за такими показниками: 1) загальна кількість поставлених запитань; 2) кількість об'єктивованих запитань, тобто таких, які були спрямовані на в'ясування проблематики зовнішнього світу та пов'язаних з актуалізацією тих чи інших елементів об'єктного знання; 3) кількість суб'єктивованих запитань, пов'язаних з актуалізацією "Я"-проблематики та сконцентрованих в межах особистісно значущих ситуацій; 4) кількість категоріальних запитань, які характеризуються максимально узагальненим баченням того чи іншого аспекту дійсності; 5) кількість конкретних запитань, які стосуються фактичних даних.

Для виявлення особливостей репрезентації подій майбутнього використовувалась розроблена нами методика "Екологічний прог-

нов майбутнього Землі". Результати аналізувались за показниками: 1) диференційованість прогнозу (кількість "добачених" аспектів майбутнього, - тих конкретних змін, які піддослідний зумів передбачити в екологічному стані Землі через 50 років); 2) оптимістичність, песимістичність або нейтральність прогнозу (у випадку позитивного бачення подій майбутнього досліджуваний отримував +1, у випадку негативного прогнозу -1, нейтральний прогноз оцінювався 0).

Для вивчення специфіки понятійного типу репрезентації використовувались дві методики: "Понятійний синтез" та "Формулювання проблем".

Методика "Понятійний синтез" (розроблена нами модифікація відомого тесту когнітивного синтезу П. П. Абрахама, Л. А. Окуневски, М. Лемана, призначеного для виявлення здатності людини встановлювати логічно стрункі та змістовні зв'язки між різноманітними об'єктами). Показниками аналізу матеріалу були: 1) складність встановлених зв'язків (сума в балах); 2) кількість запитань, які оцінені на три бали (тобто максимальним показником).

Методика "Формулювання проблем" (Холодна М. О., 1983).

Показниками були: 1) складність усіх сформульованих піддослідним проблем (в балах); 2) кількість проблем, оцінених на три бали (тобто максимально можливим балом).

Для вивчення візуального типу репрезентування використовувалась методика "Точки" (модифікований варіант методики Фрумкіної М. Т.) для дослідження своєрідності способів структурування поля сприймання в умовах перцептивної невизначеності. Показник: складність виконаних структурних перетворень (у балах).

Для дослідження міри вираженості інтелектуального контролю (когнітивного стилю "рефлексивність-імпульсивність") використовувалась методика "Порівняння схожих зображень" (Д. Каган, 1965). Показники: 1) середній час першої відповіді; 2) загальна кількість помилок.

В результаті проведення експериментально-психологічного дослідження зроблено такі основні висновки:

По-перше, відмінності в ступені вираженості інтелектуальної обдарованості виявляються в особливостях індивідуальних пізнавальних образів: своєрідності індивідуальних репрезен-

тацій того, що відбувається (як ряду подій світу в цілому, так і подій майбутнього), а також в специфіці понятійних репрезентацій значень окремих слів та візуальних репрезентацій невизначеного перцептивного матеріалу. Отже, на підставі цих експериментальних даних можна припустити, що ключову роль у структурі пізнавального досвіду тієї інтелектуально обдарованої особистості, що перебуває в процесі становлення, відіграють особливі механізми побудови репрезентацій специфічного типу, завдяки чому обдарована людина інакше розуміє та інтерпретує навколишній світ.

По-друге, досить очевидно, що і для "реалізованої" (у випадку з В. І. Вернадським), і для тієї, що знаходиться в процесі становлення, інтелектуально обдарованості (у випадку з "обдарованими" учнями) спільним є наявність вищезгаданого специфічного типу репрезентування як базового феномену їх пізнавального досвіду, а саме: дія деяких спільних когнітивних механізмів, які відповідають за побудову більш диференційованої, категоріальної та об'єктивованої індивідуальної "картини світу".

На даному етапі дисертаційного дослідження шляхом порівняння "обдарованих" і "звичайних" учнів були зроблені також додаткові висновки:

1) Специфіка індивідуальних репрезентацій того, що відбувається, у "обдарованих" учнів полягає у переважанні об'єктивної пізнавального відображення, спрямованості на "об'єктне", категоріальне пізнання навколишнього світу. Своєрідність індивідуальних образів майбутнього "обдарованих" старшокласників полягає у повноті, диференційованості і більшій точності "бачення" подій майбутнього.

2) "Обдаровані" учні відрізняються більш складними і багатими понятійними репрезентаціями, що виявляється в поєднанні не зв'язаних між собою понять в деяке змістовне ціле і в здатності при формулюванні проблем виходити в більш віддалені семантичні області.

3) Для обдарованих учнів характерною є більш виражена дія інтелектуального контролю, про що свідчать результати виконання методики "Порівняння схожих зображень". У групі "обдарованих" переважають два найбільш продуктивних типи піддослідних: рефлексивні та скорі/точні, тобто ті досліджувані, які з висо-

кою мірою ефективності контролюють процес сканування поля бачення.

Результати факторного аналізу показали, що в обох групах досліджуваних виділяються по три фактори. У групі "обдарованих" учнів перший фактор утворюють показники "об'єктивовані", "категоріальні" і "диференційовані запитання", тобто це фактор, який характеризує репрезентації подій (світу в цілому та подій майбутнього). Другий фактор, утворений показниками за методиками "Понятійний синтез" та "Формулювання проблем", свідчить про багатство і складність понятійних репрезентацій. Третій фактор - це інтелектуальний контроль, куди ввійшли показники за методикою "Порівняння схожих зображень".

У свою чергу, в групі "звичайних" учнів перший фактор утворений показниками за методиками "Понятійного синтезу", "Формулювання проблем", "об'єктивованих" і "категоріальних запитань". Другий фактор - це досить очікуваний оберненопропорційний зв'язок показників "часу" і "кількості помилок" за методикою Кагана "Порівняння схожих зображень", тобто це фактор інтелектуального контролю. Третій фактор утворений більш випадковими взаємоспіввідношеннями, які включають показники "часу прийняття рішення", "візуального типу репрезентування", "диференційованості прогнозу майбутнього".

Як бачимо, у групі "обдарованих" старшокласників виділені фактори мають більш диференційовану структуру зв'язків, вони виступають самостійними структурними складовими, а головне - кожен фактор відповідає одному з трьох основних аспектів інтелектуальної обдарованості: своєрідності репрезентацій ряду подій (подійний простір світу і події майбутнього), своєрідності понятійного репрезентування та сформованості механізму інтелектуального контролю. У групі "звичайних" учнів (за винятком другого фактору - інтелектуального контролю) перший та третій фактори "розмиті", не мають чіткої структури зв'язків, оскільки утворені більш випадковими взаємоспіввідношеннями основних показників.

Було також відмічено, що в групі "обдарованих" учнів виявлені фактори не лише досить диференційовані, але й пересікаються між собою, тому що перший фактор, крім зв'язків, які характеризують особливості репрезентації світу в цілому і репрезентації майбутнього, додатково включав показники понятійної

та візуальної репрезентації (за методиками "Точки" і "Формулювання проблем"). Другий фактор додатково включав показник "диференційованість прогнозу майбутнього", третій - показник візуального репрезентування.

Отже, у "обдарованих" учнів, з одного боку, рівні рівні пізнавального досвіду представлені у вигляді відносно незалежних структурних утворень, а, з іншого - у цієї групи піддослідних вони тісно взаємозв'язані і взаємодіють між собою. Тобто, можна стверджувати, що пізнавальний досвід "обдарованих" учнів виявляється більш інтегрованим з погляду особливостей своєї структурної організації.

Таким чином, головний висновок в результаті проведення факторного аналізу полягає в тому, що у виділених факторах в групі "обдарованих" чітко виявились, всі три аспекти інтелектуальної обдарованості (тип репрезентації того, що відбувається, тип понятійної репрезентації та сформованість механізму інтелектуального контролю). Виходячи з представлених у другому та третьому розділах даних, ці характеристики індивідуального пізнавального досвіду, дійсно, можна розглядати як критерії інтелектуальної обдарованості.

У **четвертому розділі** - "Індивідуальні випадки екстраординарної інтелектуальної обдарованості" - висвітлено результати аналізу одержаної у дослідженні додаткової інформації про своєрідність організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості за допомогою методу інтерв'ю. Піддослідними були чотири старшокласники спеціалізованої фізико-математичної школи (ФМШ) при Київському університеті ім. Тараса Шевченка, які попередньо брали участь у порівняльному експериментально-психологічному дослідженні (див. Розділ 3), і які одержали максимально високі показники за психологічними методами. Ми. (Загачимо, що пізніше саме цих учнів вчителі оцінили як таких, що мають максимально високий рівень здібностей).

В результаті отримана інформація про своєрідність організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості у процесі її розвитку. Ця своєрідність полягає у прагненні максимально об'єктивовано і категоріально осмислювати світ; багатоплановому характері мислення; феномені інтелектуальної свободи; вираженості інтелектуальних інтенцій (праг-

ненні до гармонії, до істини, почутті наукового напрямку); високій пізнавальній мотивації, зокрема, широкому діапазоні інтересів. Крім того, на своєрідність розумового складу цих школярів впливають такі особистісні якості як самодостатність, адекватна самооцінка, честолюбство.

За результатами цього етапу дослідження були зроблені такі висновки:

1. Встановлено певну ідентичність даних особливостей пізнавального досвіду "обдарованих" учнів і В. І. Вернадського, а саме: наявність інтелектуальних інтенцій, високої пізнавальної мотивації і широкого спектру інтересів, прагнення до інтелектуальної свободи. Подібне порівняння інтелектуально обдарованих старшокласників, екстраординарні досягнення яких належать майбутньому, з В. І. Вернадським, який є носієм "реалізованої" інтелектуальної обдарованості, підтверджує той факт, що ці учні дійсно мають досить виражений потенціал інтелектуальної обдарованості.

2. Пересікання багатьох особливостей пізнавального досвіду В. І. Вернадського та інтелектуально обдарованих старшокласників дозволяє стверджувати про існування єдиних закономірностей організації досвіду для "реалізованої" та тієї, що знаходиться в процесі становлення, інтелектуальної обдарованості.

3. На підставі вивчення інтелектуальної обдарованості В. І. Вернадського та піддослідних старшокласників досить очевидно, що максимально повна "картина" інтелектуальної обдарованості кожної конкретної особистості можлива виключно у випадку і н д и в і д у а л ь н о г о розглядання всього комплексу даних, які характеризують рівні прояви інтелектуальної обдарованості даного суб'єкта (і у вигляді результатів діагностичних методик, і даних інтерв'ю, біографічних матеріалів).

4. Вислідок отриманого за допомогою метода інтерв'ю різноманітного матеріалу про своєрідність пізнавального досвіду інтелектуально обдарованих учнів здається доцільним включення інтерв'ю (чи будь-яких інших подібних процедур, які передбачають особистий контакт з досліджуваним) в систему психодіагностичних засобів, що використовуються при ідентифікації інтелектуально обдарованих людей, оскільки дозволяють фіксувати феномени, констатація яких неможлива при використанні тестових діагностичних методик.

У висновках підведено підсумки проведеного теоретичного та експериментального дослідження, намічені перспективи подальшого вивчення даної проблеми. Узагальнені результати дослідження дозволили зробити висновки, які в цілому підтверджують гіпотезу.

1. На основі аналізу основних підходів до вивчення психологічної природи інтелектуальної обдарованості була обґрунтована лінія дослідження даної проблеми, яка пов'язана з розглядом специфічної організації пізнавального досвіду інтелектуально обдарованої особистості (що виявляється у своєрідному типі репрезентування навколишньої дійсності) як психологічної основи проявів інтелектуальної обдарованості.

2. В результаті вивчення пізнавального досвіду В. І. Вернадського показано, що у випадку "реалізованої" інтелектуальної обдарованості організація цього досвіду включає об'єктивоване, синтетичне, критичне, інтенційне (від слова "інтенція") бачення і розуміння того, що відбувається у світі.

3. Порівняльне експериментально-психологічне дослідження показало, що характерними особливостями інтелектуальної обдарованості є своєрідність репрезентацій світу в цілому та подій майбутнього, специфіка понятійного репрезентування та сформованість механізму інтелектуального контролю. Ці характеристики індивідуального пізнавального досвіду можна розглядати як критерії інтелектуальної обдарованості.

4. Було продемонстровано спільність особливостей організації пізнавального досвіду "реалізованої" (у випадку з В. І. Вернадським) та тієї, що знаходиться в процесі становлення (у випадку з обдарованими старшокласниками), інтелектуальної обдарованості.

Зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

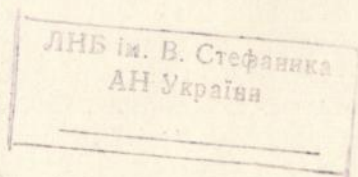
1. Шавинина Д. З. Психологические проявления интеллектуальной одаренности (на примере анализа биографических материалов В. И. Вернадского) // Рук. - Деп. в УкрИНТЭИ № 46-Ук93 от 12.01.93 г.

2. Шавинина Л. В. К вопросу о психологическом исследовании выдающихся ученых // Актуальные проблемы психологии: традиции и современность. - Київ: НДІ психології, 1992. - С.122-123.

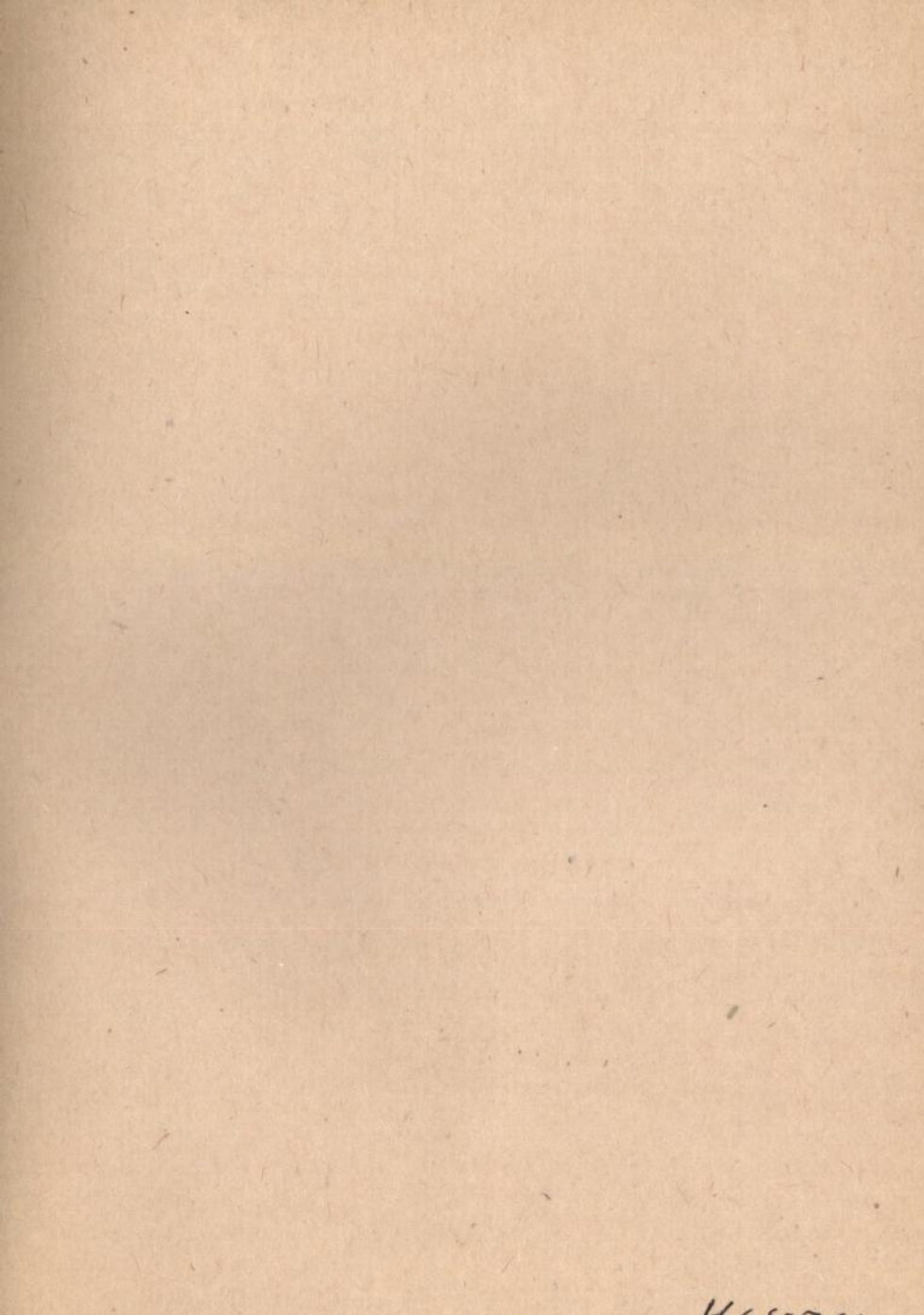
3. Шавинина Л. В. Развитие интеллектуального творчества школьников с использованием зарубежного опыта // Актуальные

проблемы психологической службы: теория и практика. Т. 2. -
Одесса: Одесский университет, 1992. - С. 230-231.

4. Холодная М. А., Шавинина Л. В. Своеобразие когнитивной
сферы интеллектуально одаренных старшеклассников // Актуальні
проблеми психології: традиції та сучасність. - Київ: НДІ пси-
хології, 1992. - С. 114-115.

Здано на виробництво 26.05.93р. Підписано до друку 27.05.93р.
Формат 60x84/16. Обсяг 1 друкований лист. Тираж 100 прим. Зам. 382
Литв-50, вул. Пархоменко, 15 б. Друкарня.

AB 27.659